

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2016/12/katona-andras-az-első-világhaboru-bemutatasa-a-magyarorszag-tortenelemtankonyvekben-07-03-12/>

Katona András

Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.¹

Bevezetés

A 2014/2015-ös tanévben érvényes tankönyvlistán szereplő hazai történelemtankönyveket (1. melléklet) vizsgáltuk meg a tematikus tankönyvkutatás számára kifejlesztett szempontsor alapján.² Mivel ezek a szempontok alapvetően a határon túli tankönyvek elemzéséhez készültek, ezért néhány esetben átértelmezésre szorultak (pl. 3.3. Szerepel-e a tankönyv bármely /pl. szöveges, képi/ forrásában olyan motívum, amely gyűlöletet sugall a magyarok ellen? Ha igen, melyek ezek?), vagy nem voltak értelmezhetők (pl. 2.5. A nemzeti nyelvre esetlegesen átírt magyar személy- és helynevek eredményeznek-e „csúsztatást”, „visszavetítést” a háború eseményeinek ismertetésében?). Vizsgálatunkat a címben jelölt – szorosabb értelemben vett – első világháborún túl kiterjesztettük az azt lezáró békerendszer létrejöttére, kiemelten a közép-európai változásokra is. Nem vizsgáltuk ugyanakkor a világháború eseményeibe „beékelődő” oroszországi változásokat, továbbá a trianoni békeszerződés megkötését megelőző magyarországi öszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eseménytörténetét.

Áttekintettük az általános és középiskolai tankönyveket, köztük néhány szakképző iskolai tankönyvet is, munkafüzetekkel együtt több mint három tucatot (pontosan harmincnnyolcat). Az általános iskolai tankönyvek elemzésénél némi nehézséget okozott, hogy az első világháború történéseit a 7. osztályos, míg az azt lezáró békerendszert a 8. osztályos tankönyvek tárgyalják, tehát minden esetben mindkét tankönyvet meg kellett nézni. Könnyebbséget jelentett viszont, hogy a szerzők csaknem minden esetben azonosak voltak, és a vizsgált tankönyvek egységes tankönyvcsalád részét képezték.

I. Általános iskolai tankönyvek és munkafüzetek

1. Az első világháború kontextusa

1. Milyen kontextusban tárgyalja a vizsgált tankönyv az első világháborút: csak az egyetemes történelemben vagy csak a nemzeti történelemben, esetleg mindkettő részeként?

Valamennyi tankönyvben közös fejezetben tárgyalják az első világháborút, de az egységesen öt tankönyvi leckéből egy foglalkozik kifejezetten Magyarország részvételével a világháborúban, rendszerint az események ismertetésének zárásaként. Ettől némiképp eltér az *Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyve*³, amely a fejezet középső leckéjében tárgyalja a címében is eltérő *Az Osztrák–Magyar Monarchia az I. világháborúban* témát, valamint az *NTK 7. osztályos Horváth-féle tankönyve*⁴ a fejezet végén, de *A világháború végével* összevonva teszi ugyanezt. A *Mozaik Kiadó 7. osztályos tankönyve*⁵ külön olvasmányként illesztette a fejezetbe az *Új fegyverek a világháborúban* témát. Sajátos az *Apáczai Kiadó* tankönyvében, hogy a magyar történeti témájú leckében rendszeres utalások történnek a már egyetemes

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

történelemben említettek. Tény, hogy a szerzők felfogása szerint az első világháború – majd különösen a második világháború – jellemzően nem tárgyalható külön egyetemes és külön magyar történelmi fejezetben.

1. táblázat: Az első világháborút tárgyaló leckék száma

Apáczai Kiadó	Mozaik Kiadó	Műszaki Kiadó	NTK (Helméczy)	NTK (Horváth)
49-ből 5 (10,2%)	47-ből 5+1 (10,6%)	43-ből 5 (11,6%)	45-ből 5 (11,1%)	40-ből 5 (12,5%)

2. A teljes tananyaghoz képest (őskortól napjainkig) mekkora az első világháború aránya a tankönyvben?

Az első világháborúval foglalkozó tananyagrészt mennyiségét, arányát a 7. osztályos tankönyv egészéhez mérve vizsgáltuk, amely egységesen a XVIII. század elejével kezdődik, és az első világháború tárgyalásával, tehát 1918-cal zárul. A szórás – a fenti táblázatéhoz hasonlóan – nem túlzottan nagy, mert ez a százalékszám 8 és 12 között mozog. Ez értelemszerűen a teljes, négyéves tananyag kb. 2-4 százaléka, ami méltányosnak mondható, de a korábbi könyvekhez képest csökkenő tendenciát mutat.

2. táblázat: Az első világháború aránya a tankönyvekben

(Az első sorban a 7. osztályos, a második sorban pedig az egész általános iskolai tananyagra kivetített arányszám található.)

Apáczai Kiadó	Mozaik Kiadó	Műszaki Kiadó	NTK (Helméczy)	NTK (Horváth)
11,1%	8,4%	8,6%	9,1%	9,5%
kb. 2,8%	kb. 2,1%	kb. 2,2%	kb. 2,3%	kb. 2,4%

3. Milyen attitűddel említi az Osztrák–Magyar Monarchiát (elítélőleg – semleges – pozitívan)?

Az attitűd az Osztrák–Magyar Monarchiát illetően általában semleges – ez az objektív megközelítés átsüt szinte valamennyi tankönyvünkön, néha enyhén pozitív, de ritkán elítélő. Talán az Apáczai Kiadó és az NTK Helméczy-féle 7. osztályos tankönyve viseltetik az átlagosnál nagyobb együttérzéssel azon államalakulat irányába, melynek része volt a korabeli Magyar Királyság is. (Például a Helméczy-féle tankönyv több helyen „katonáink”-ról szól, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének fegyvereseit idézi.)

4. Milyen eseménynek mutatja a tankönyv az első világháború kezdetét a szavak/szöveg konnotációja alapján (negatív – semleges – pozitív)?

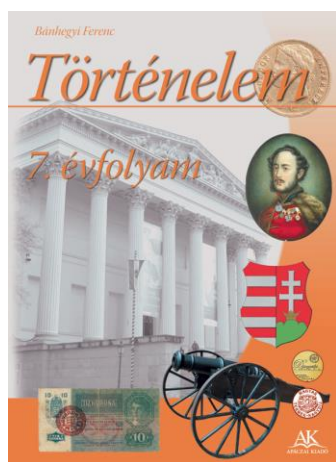
A fentiek alapján nem meglepő, hogy az első világháború kezdetét is jellemzően semleges hangnemben tárgyalják a tankönyvek. A 7. osztályos Mosaic-tankönyv – a név említése nélkül – Clausewitzet idézi⁶, három 7. osztályos tankönyv (Apáczai, Műszaki, NTK Horváth-féle) pedig Ferenc József szállóigévé lett mondatával („Mindent megdöntöttem, mindent megfontoltam...”) nyomatékosítja az államvezetők elhatározását. A szavak konnotációja alapján itt már élhetünk bizonyos különbségtételekkel. Az NTK 7. osztályos Helméczy-féle tankönyve a merénylet kapcsán

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

„gyilkos találat”-ról szól, majd azt írja, hogy „Az újságok, a hivatalos szónokok, a különböző hazafias egyesületek „szent háborúra” uszítottak”⁷, ami nem minősíthető semleges hangnemnek. Az NTK 7. osztályos Horváth-féle könyve pedig egyenesen patetikus: „A merénylettel kipattant a szikra, amely a háború lángját fellobbantotta.”⁸

5. Milyen eseményként értékeli a tankönyv az első világháború befejezését (pl. „megérdemelt győzelem” – semleges – „nemzeti tragédia”)?

A háború befejezését illetően a tankönyvírók semlegessége – számunkra érthető okokból – több helyen „csorbát szenved”. Hangsúlyozni kívánom, hogy a következő idézetek az alapvetően tárgyilagos hangnemben írt sorokból kiragadottak, tehát önmagukban némiképp még torzítanak is. A *Mozaik Kiadó* 7. osztályos tankönyve például a központi hatalmak esetében „vereségről”, Magyarország vonatkozásában viszont „összeomlásról” szól⁹. A *Műszaki Kiadó* 7. osztályos tankönyvének Győztesek és vesztesek tananyagrészében így ír a szerző: „A győztesek túlzott békefeltételei (területvesztések, súlyos jóvátételek) is állandó gyűlölködésre adtak okot.” Majd – a név említése nélkül – Foch marsallt idézi: „Ez nem béke, csupán fegyverszünet húsz évre.”¹⁰ A kissé patetikus hangnem itt is meg-megjelenik: „Véget ért az I. világháború, de a romok eltakarítása csak most kezdődött.”¹¹; illetve „Egyetlen elv érvényesült, a rómaiak szájából származó örök mondás: „Jaj a legyőzötteknek!”¹² Az NTK 7. osztályos Horváth-féle tankönyve semleges, de együttérző hangnemben ír: „Véget ért a háború, amelyben 10 millió ember pusztult el vagy vált örökre nyomorékká. Az otthon maradt családok iszonyú szenvedéseket és nélkülözéseket éltek át.”¹³ A másik NTK-s, de 8. osztályos tankönyv képfeliratában a németekkel való együttérzést sejteti: „Megrendítő kép a németek számára. [...] A fegyverszünet aláírása az antant tábornokai előtt.”¹⁴ Alapvetően az alcímek mutatják a semlegességet: *Az első pisztolylövés: a szarajevói merénylet*,¹⁵ *A szarajevói merénylet*,¹⁶ *A háború kitörése és a hadüzenetek*.¹⁷

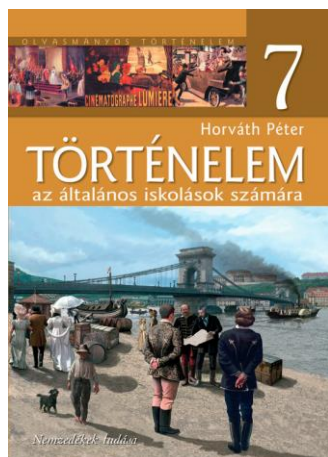

6. Megjelenik-e a „mi” és „ők” szembenállás a háború tárgyalása során (pl. csapataink támadtak, az ellenség kapitulált stb.), ha igen, ki az egyik és ki a másik fél?

A tankönyvszerzők eddig is kifejtett alapvetően semleges magatartása nem engedi meg a saját szempontból elfogult előadást. Leginkább a *Mozaik* és a *Műszaki Kiadó* tankönyveire jellemző ez az elfogulatlanság. Alcímekkel illusztráljuk ezt a semlegességet: *Támogatta-e Magyarország a háborút? Magyar katonák a frontokon*,¹⁸ vagy *Hadüzenet Szerbiának, A kimerülő hátország*.¹⁹ Néhány más helyen elő-előbukkan a személyes állásfoglalás. Néhány példa: „Magyarország háborús szerepvállalása tragédiához vezetett.”²⁰ Különösen Trianonnal kapcsolatban fordulnak elő kifakadások: „Az öldöklés végén elveszítettük hazánk területének és lakosságának mintegy kétharmad részét.”²¹ Az NTK tankönyveiből több ilyen példa hozható: „[...] bár katonáink hősiiesen helytálltak, a háború elhúzódott, és veszteségei minden korábbi elképzelést felülmúltak.” „Katonáink számára az első megpróbáltatást a Szerbia elleni támadás jelentette.” „Seregeink Gorlicénél áttörték a frontot.”²² A front összeomlott. A Monarchia, és vele hazánk, békekötésre kényszerült.²³ „[...] a front és a hátország összeomlása.” „[...] vereségünk hatására [...]”²⁴ A másik, Horváth-féle NTK-s tankönyvben is

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

találunk ilyen példát: IV. Károly magyar király *„Jó szándéka már semmit sem segített.”*²⁵ Halvány szimpátia a vesztes iránt, de érdemi különbségtétel nélkül. Néhány tankönyvben irodalmi idézetek adnak némi érzelmi töltést a megfelelőnek tartott irányba, így az *NTK, 7. oszt. Helméczy-tk.* Ady-idézete,²⁶ az *NTK, 7. oszt. Horváth-tk.* Gyóni Géza híres költeményének versszakai,²⁷ és a *Mozaik Kiadó, 8. oszt. József Attila sorai.*²⁸ A semleges hangvétel iskolapéldája, ráadásul a szöveg a dátum kivételével végig kiemelt: *„1918 őszén a Monarchia fegyverszünetre kényszerült. Ezzel Magyarország számára befejeződött a világháború.”*²⁹

7. Megjelenik-e a tankönyvben az a nézet, hogy a világháború alapvetően a Monarchián belül élő nemzetiségek függetlenségi harca volt?

A vizsgált tankönyvek erényeként nevezhetjük meg, hogy sehol sem bukkan elő az a külhoni tankönyveinkben gyakran fellelhető nézet, hogy a háború alapvetően a Monarchián belül élő nemzetiségek függetlenségi harca lett volna. Ugyanakkor hibaként róható fel, hogy a Monarchia hadseregének etnikai sokszínűsége is homályban marad, illetve erre csak közvetett utalások vannak, főleg a háború történetének vége felé. Az *Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyvében* például a végső összeomlás okai között említik, hogy *„az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében nemzetiségi ezredekben egyre gyakrabban tört ki lázadás.”*³⁰

A *Mozaik Kiadó tankönyvében* is megjelenik, hogy a háború végén *„A nemzetiségek vezetői [...] nyíltan szervezkedtek önálló nemzetállamaik megszervezése érdekében.”*³¹ A *Műszaki Kiadó 7. osztályos tankönyvében* is csak *A győztesek békerendszere* című részfejezetben jelenik meg, hogy *„[...] az új államok többségében jelentős volt a nemzeti kisebbségek aránya. Új nemzeti ellentétek alakultak ki.”*³² Utóbbi mondat utalás arra, hogy korábban is voltak ilyenek. Az *NTK 7. osztályos Horváth-féle tankönyve* is arról ír a háború történetének vége felé, hogy *„A legsúlyosabb belpolitikai kérdést a nemzetiségek mozgalma jelentette.”*³³ Ugyanitt olvashatunk arról, hogy *„Külföldön (antant államokban) emigráns nemzetiségi politikusok önálló délszláv és csehszlovák állam felállításáért küzdöttek.”* Konkretizálva: *„Rómában a Monarchia nemzetiségeinek vezetői arról döntöttek, hogy nem hajlandók tovább az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között élni.”* Továbbá *„[...] a nemzetiségek az antant támogatásával ki akartak szabadulni a birodalomból.”*³⁴

8. Milyen mértékben jelennek meg a könyv világháborús fejezeteiben a hátszágok mindennapjait, hétköznapjait bemutató történetek?

A hátszágok mindennapi élete az *Apáczai Kiadó tankönyve* kivételével jellemzően egy-egy részfejezet erejéig jelenik meg a tankönyvekben. A háborús hátszág,³⁵ Háborús hétköznapok – a „hazai front” és A kimerülő hátszág;³⁶ Ki bírja tovább? A hátszágok teherbíró képessége;³⁷ A hátszágban élők szenvedései.³⁸

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

2. A tankönyvek leíró szövege

1. Milyen mértékben dominál az első világháború taglalása során a leíró tankönyvi szövegben a hadtörténet (pl. a fejezeten belül kb. hány százalékban)?

A hadtörténet még mindig meghatározó része a világháborúval kapcsolatos tankönyvi szövegeknek, de a korábbi tankönyvekhez képest csökkenő mértékben. Az elemző véleménye szerint talán az NTK 7. osztályos Horváth-féle tankönyve jár a terjedelem szerint az élen közel egyharmadnyi aránnyal, és a Mozaik Kiadó 7. osztályos tankönyve zárja a sort, mintegy egyötödnyi aránnyal. A jellemző mérték a kb. egynegyed (Apáczai Kiadó, Műszaki Kiadó, NTK Helméczy-féle 7. oszt. tk.). A trend tehát megfelelő, a hátországok és a front mindennapi életének a még teljesebb bemutatása lenne a helyes irány, legalábbis az elemző szerint.

2. Említi-e szó szerint, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei az osztrák–magyar hadseregben szolgáltak?

Jellemzően csak közvetve jelenik meg a tankönyvekben, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei az osztrák–magyar közös hadseregben szolgáltak. Néhány példa: „A Monarchia csapatai – melynek a fele magyar volt – a szerbek szívós ellenállásába ütköztek.”³⁹ Az NTK 7. osztályos Helméczy-féle tankönyve ugyanerről így ír: „Az itteni [ti. a Szerbia elleni] harcokba a Monarchia seregeinek kétötödét vetette be, s a katonák fele magyar volt.”⁴⁰ Tehát csak sejtetni engedni, hogy a másik fele nemzetiségiekből állt. A Mozaik Kiadó tankönyve még sejtelmesebben fogalmaz: „Az első világháborúban több mint hatszázezer Magyarország területéről származó katona esett el.”⁴¹

3. Megemlíti-e szó szerint a magyarokat (magyar állam, magyar emberek, magyar katonák stb.) az első világháború taglalása során? Ha igen, milyen attitűddel teszi, milyen jelzőket használ?

Természetesen a magyarországi magyar tankönyvekben gyakran szerepel a magyar szó, névszóként, szóösszetételben és jelzős szerkezetben egyaránt. Pl. magyar katonák, magyar egység, magyar hadsereg, magyar honvédszázadok, magyar miniszterelnök (Tisza István, akinek végre a valós értékelése jelenik meg tankönyveinkben, és nem mint háborús bűnös) stb. Konkrét helyzetekben: a magyar katonák véreznek az Isonzónál és a Piávénál,⁴² a magyar hadsereg jelenik meg Erdély védelmében,⁴³ IV. Károly koronázásakor a magyar himnusz hangzik el.⁴⁴

4. Ha nem szó szerint említi a magyarokat, milyen szavak, szó szerkezetek utalnak rájuk (pl. „uralkodó elit”, „elnyomó hatalom” stb.)?

A magyarok helyett „seregeink, katonáink, vereségünk” olvasható,⁴⁵ Magyarország helyett pedig „hazánk”,⁴⁶ amit persze nem tarthatunk elfogultságnak.

5. A nemzeti nyelvre esetlegesen átirított magyar személy- és helynevek eredményeznek-e „csúsztatást”, „visszavetítést” a háború eseményeinek ismertetésében?

A magyar tankönyveknél ez a szempont nem értelmezhető.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

6. Milyen a tankönyv viszonya a háborút lezáró békerendszerhez? Száraz, tényközlő; vagy értékelő? Ha az utóbbi, akkor hogyan értékeli?

A tankönyvek békerendszerhez való viszonya jellemzően értékelő. Az értékelés minden esetben elítélő, néha egyenesen elutasító. Az *Apáczai Kiadó* 8. osztályos tankönyve például *A történelmi Magyarország szétदारabolása* részegységben tárgyalja, és *A „trianoni „ország”* részegységben értékeli a magyar békeszerződést, melyet képaláírásban „békediktátumként” nevez meg.⁴⁷ Az értékelés egyértelmű: „[...] *színtiszta vagy többségében magyarok által lakott területeket is elcsatoltak, a wilsoni elveket sárba tiporták. Mintegy 3,3 millió magyar került idegen – mi több, ellenséges – kormányzás alá. Az igazságtalanság leginkább az új határok menti térségekben volt szembeűnő, hiszen a határ túloldalára kerültek olyan települések tucatjai, melyekben kizárólag magyarok éltek.*”⁴⁸ Helméczy is békediktátumról

beszél.⁴⁹ A *Mozaik Kiadó* 8. oszt. tankönyve a békeszerződés (itt nem békediktátum!) gazdasági következményeivel is foglalkozik: „*Magyarország elvesztette bányáinak és erdeinek nagy részét, valamint mezőgazdasági termékeinek fogyasztópiacát. A határvonal utakat, vasutakat, sőt településeket vágott ketté. Az elcsatolt területekkel megszakadtak a korábbi szoros gazdasági kapcsolatok.*”⁵⁰ A *Műszaki Kiadó* 8. osztályos tankönyve a békeszerződés értékelésében arra is kitér *A magyar kisebbségek helyzete* című részegységben, hogy „*A területi változások számos egyéni tragédiát is okoztak. Szinte minden családnak maradtak rokonai az elszakított területeken. Az új (utód-) államokban tömegesen veszítették el állásukat a magyar tisztviselők. Akik a kisebbségi sorsot nem akarták vállalni, Magyarországra menekültek. Itt azonban mostoha körülmények között tudtak csak élni, legtöbbször álláshoz sem jutott.*”⁵¹ Az NTK Helméczy-féle 8. osztályos tankönyvének értékelése nagyívű: „*A trianoni béke a világháborút lezáró Párizs környéki békék része volt, s egyértelműen az antanthatalmak érdekeit szolgálta. Az Osztrák–Magyar Monarchia szétदारabolásával azt kívánták hosszú időre elérni, hogy Közép-Európa e részén ne maradhasson fenn rájuk veszélyes, erős hatalom. [...] Ugyanakkor meg akarták jutalmazni a térségben élő és a háborúban hozzájuk csatlakozott népeket (csehek, szlovákok, románok, horvátok, szerbek). Úgy alakították ki új, vagy újjászervezett államaik területét, hogy azok körbevegyék a legyőzött osztrák és magyar népet.*”⁵² A másik NTK-s tankönyv rettenetes tartalmú békéről ír,⁵³ valamint Trianon nyilvánvaló igazságtalanságáról, melyben minden magyar politikai erő egyetértett.⁵⁴

3. A tankönyvekben bemutatott források

1. *Vannak-e az első világháborúval foglalkozó fejezetben elsődleges források? Ha igen, milyen arányban?*

Az elsődleges források felhasználása tekintetében elég nagy a „szórás” a vizsgált tankönyvek között. A két szélső pólust az *Apáczai Kiadó* és a *Mozaik Kiadó* tankönyvei jelentik. Az előbbiekben alig van két primer forrás, az is a 8. osztályos részben (Wilson 14 pontja, de ez is feldolgozott formában, valamint Magyarország 1920-ban, egy újság tudósítása a trianoni béke itthoni visszhangjáról,⁵⁵ míg az utóbbiban lecként van ugyanennyi. Érdekes, hogy míg a *Műszaki Kiadó* 7. osztályos tankönyvében is csak 2-3 elsődleges forrásrészlet található, addig

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

az ugyanezen tankönyvhöz készült munkafüzetben öt is található.⁵⁶ Nagyjából azonos számú elsődleges forrás található az NTK két tankönyvében: Részlet Ferenc Ferdinánd boszniai útjának indoklásából, Ferenc József *Népeimhez* című kiáltványából,⁵⁷ valamint *Az antant válasza a magyar békeküldöttségnek*,⁵⁸ illetve Károlyi gróf a háború hátszágában meggazdagodókról, forrás egy magyar huszárról, valamint egy magyar huszárról.⁵⁹

2. Milyen mértékben dominál az első világháború taglalása során a forrásokban a hadtörténet (pl. az első világháborús fejezet forrásainak mekkora része hadtörténeti vonatkozású)?

A Műszaki Kiadó és a két NTK-s 7. osztályos tankönyv (NTK Helméczy-tk. és NTK Horváth-tk.) esetében a képi források csaknem fele hadtörténeti vonatkozású, míg a Mozaik Kiadó, de főleg az Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyve vonatkozásában ez maximum egyharmadnyi, vagy utóbbi esetében még kevesebb. A szöveges források közül a Mozaik Kiadó és az NTK Horváth-féle 7.-es tankönyvében találtunk hadtörténeti vonatkozásúakat, illetve a Műszaki Kiadó feldolgozott forrásai között van néhány.

3. Szerepel-e a tankönyv bármely (pl. szöveges, képi) forrásában olyan motívum, amely gyűlöletet sugall? Ha igen, melyek ezek?

Az elemzett tankönyvek forrásai között gyűlöletet sugalló, vagy inkább ellenszenvet keltő kép lehet a Műszaki Kiadó 7. osztályos tankönyvében az angolelles német és a németellenes angol plakát,⁶⁰ valamint az Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyvének bolsevikok ellen hangoló képei: templomrobbantás és élelmet kereső parasztok.⁶¹ Érzelmileg inkább a németek iránti szimpátiát keltő az Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyvének Németország vereségét szimbolizáló képe.⁶² Az NTK 7. osztályos Helméczy-féle tankönyve nagyobb teret enged a frontbarátkozásoknak képben és szövegben egyaránt.⁶³ Szimpátiát keltő az éppen a háborúba lépést bejelentő imádkozó király (az agg Ferenc József) képe is.⁶⁴

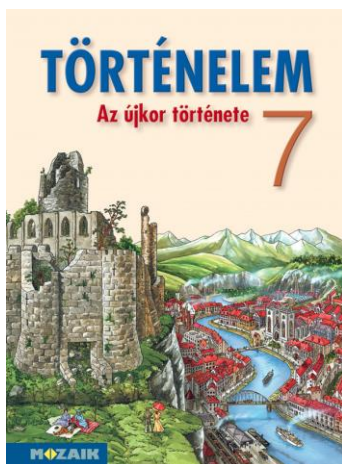
4. Van-e a források között olyan, amely az első világháború egyetemes (mindenkire vonatkozó) emberi szenvedését domborítja ki (halál, éhezés, testi nyomorúság stb.)?

Csupán egyetlen tankönyvben (NTK 7. oszt. Helméczy-féle) nem található emberi szenvedést kidomborító – főleg képi – forrás. Az Apáczai Kiadó 7. osztályos tankönyvében élelmet kereső orosz parasztokat és rokkant katonák képeit láthatjuk,⁶⁵ a tankönyvhöz készült munkafüzetben pedig magyar vöröskereszteseket, akik a testvér bolgár sebesülteket ápolják.⁶⁶ Ehhez járul még a kiadó 8. osztályos könyvében *Az első világháborúban megsérült féllábú katonák újra járnak tanulni* feliratú kép.⁶⁷ A Mozaik Kiadó 7. osztályos tankönyvének egyetlen ilyen vonatkozású képe egy sebesült ellátása a fronton,⁶⁸ a Műszaki Kiadóé pedig a hadirokkantakat ábrázoló kép.⁶⁹ Az NTK 7. oszt. Horváth-féle tankönyv két megrázó erejű képet tartalmaz: *Gáztámadás során megvakult katonák*, illetve *Hadirokkantak Budapest utcáin*.⁷⁰

4. A tankönyvekben szereplő térképek

1. Megjelenítődik-e az első világháborúval kapcsolatos térképeken az 1918 előtti Magyar Királyság?

Érdekes megoszlás figyelhető meg a tekintetben, hogy az 1918 előtti tankönyvi térképeken megjelenik-e a Magyar Királyság, és ez – magyarországi tankönyvekről lévén szó – eléggé különös. Zömmel az jellemző – nyilván a tankönyvi térkép egyszerűsítése okán –, hogy osztatlan egységként jelölik az Osztrák–Magyar Monarchiát. Így van ez az *Apáczai Kiadó* tankönyve valamennyi térképén (5 db), de – érdekes módon – a munkafüzetben megtörténik az elválasztás, sőt északon – hibásan – az osztrák részt is kettéosztották. Az *NTK Helméczy-féle* és az *NTK Horváth-féle* 7. osztályos tankönyve egy-egy térképén sincs kettéosztás, viszont a munkafüzetben itt is megjelenik a Monarchián belül a Magyar Királyság.⁷¹ Csupán a *Mozaik Kiadó* hat, és a *Műszaki Kiadó* három térképéből van egy-egy a Magyar Királyságot is jelölő, de nem feliratozó térkép, akárcsak a *Mozaik Kiadó* 7. osztályos munkafüzetének térképén.⁷² Külön az 1918 előtti Magyar Királyságot ábrázoló térképek jellemzően a 8. osztályos tankönyvek Trianont tárgyaló anyagrészeiben vannak. Különösen gyakran kerül elő a Teleki-féle ún. vörös térkép.⁷³ Ezen kívül két térkép van még a *Mozaik Kiadó* 8. oszt.⁷⁴ és a *Műszaki Kiadó* 8. oszt. tankönyvében⁷⁵, utóbbi kiegészítve egy munkafüzeti vaktérképpel is⁷⁶, és egy az *Apáczai Kiadó* 8. oszt. tankönyvében (*Az OMM területén élő nemzetiségek*)⁷⁷. Az *NTK Helméczy-féle* tankönyve három, felbomló félben lévő Monarchiát bemutató térképet is tartalmaz.⁷⁸

2. Megjelenítődik-e az első világháborúval kapcsolatos térképeken az 1920 utáni Magyarország?

Az 1920 utáni Magyarország jellemzően a békekötések ismertetése során jelenik meg, ami természetes. Néhány esetben azonban már korábban, a világháború tárgyalása során is felbukkan. Például az *Apáczai Kiadó* öt térképének egyikén,⁷⁹ a *Mozaik Kiadó* hat térképéből szintén egyen,⁸⁰ illetve a *Műszaki Kiadó* három térképének egyikén.⁸¹ Az *NTK Helméczy-féle* tankönyve háromból két térképen is mutatja az erősen „összezsugorodott” új magyar államot.⁸² Mindezek jellemzően Európa valamely háború utáni metszetét ábrázoló térképek. A 8. osztályos tankönyvek e tekintetben gazdagabbak, és a trianoni

Magyarország gyakrabban megjelenik egyrészt Európa-térképeken (*Európa az I. világháború után*)⁸³, másrészt ún. országtérképeken: *A szétdarabolt Magyarország 1920-ban*:⁸⁴, ugyanez vaktérképen;⁸⁵ *A békekötés által megváltoztatott határok – a régiekkel*⁸⁶. *A felbomló Osztrák–Magyar Monarchia*⁸⁷, *Magyarország területi vesztesége*⁸⁸ és *A szomszédos országokba került magyarság*⁸⁹. Az *NTK Horváth-féle* tankönyve két „új Európát” ábrázoló térképet is tartalmaz (*Közép-Európa az első világháború után* és *Új határok*)⁹⁰. Érdekes a XV., XVI–XVII., XVIII–XIX. századi Magyarországot a Trianon utánival összehasonlító térképes feladat.⁹¹

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

3. Megjelenítődnek-e az első világháborúval kapcsolatos térképeken az utódállamok, és ha igen, akkor velük együtt látható-e az 1920 utáni Magyarország területe (vagy pedig úgy jelenítődik meg pl. Szlovákia, hogy a térképén nem látjuk Magyarországot)?

Természetesen a magyarországi tankönyvekben szinte minden esetben megjelennek az ún. utódállamok is.⁹² Érdekes az NTK 7. osztályos Helméczy-féle tankönyvének a megoldása, melyen az új országokba beírva Felvidék, Erdély, Délvidék, Vajdaság stb. feliratok szerepelnek.⁹³ Hasonló a helyzet valamennyi korábban tárgyalt „új Európát” ábrázoló térképeken is.

5. Összefoglalás

Érdekes, hogy Magyarországon a rendszerváltoztatás előtti évtizedben az egyik fentebb elemzett tankönyv elődje – Helméczy Mátyás 7. osztályos tankönyve – volt érvényben. Éppen ezért jelentős fordulatot nem jelentett 1989 ebből a szempontból. Néhány alapvető eltérést azért megállapíthatunk.

1. A kötelező marxista jellegből következően olyan *imperialista jellegű háborúról* esik szó benne, amelyben a – lenini ismérvek alapján – a világ újrafelosztásáért folyik a harc. Ez az 1982. évi első kiadásban önálló lecke formájában is megjelent.⁹⁴
2. Az események osztályalapon történő tárgyalása következtében kiemelt szerep jutott a munkásmozgalom bemutatására. Ebben a Lenin vezette bolsevik párt állásfoglalásai kulcsszerepet kaptak. A világháborúval foglalkozó két tankönyvi fejezet (lecke) hat alfejezetéből egy *A bolsevik párt a háború ellen* témájú, míg egy másik *A Nagy Októberi Szocialista Forradalom* cím alatt előzetest ad a következő, 8. osztályos tankönyvben önálló tankönyvi fejezetben is tárgyalt témáról. Fontosnak tartjuk idézettel is bemutatni az előbbi részfejezetből a bolsevik állásfoglalás interpretálását: „*A bolsevik párt nem hódolt be a mesterségesen szított nacionalista hangulatnak. Lenin az új körülmények között új jelszót adott ki: az imperialista háborút az uralkodó osztályok elleni háborúvá kell változtatni. Olyan pillanatban, amikor nemzetet nemzet ellen uszítottak az imperialista érdekekért, ez a jelszó igen bátor tett volt.*”⁹⁵ Ezzel az idézettel könnyen megvilágítható, hogy miért tett meg mindent a háborús német kormányzat, hogy Lenint 1917-ben „hazasegítse”.
3. Érdekes, hogy a tankönyv első kiadásában nem volt világháborús részvételünkkel foglalkozó lecke, utóbb került be a *Hazánk a 20. század elején* című lecke második részeként a *Részvételünk a világháborúban* tananyagrészt.
4. A háborút lezáró békék, nevezetesen a trianoni béke bemutatása a *Bíró Ferencné* nevével jegyzett 8. osztályos tankönyvben – a „korszokásnak” megfelelően – felettebb „visszafogott” volt. Ennek igen jellemző értékeléséből idézünk: „*Ezzel a szerződéssel a Duna-völgyi nemzeti kérdést a polgári nacionalista erők törekvéseinek megfelelően rendezték a Tanácsköztársaság kínálta szocialista megoldás helyett.*”⁹⁶ Később hozzáteszi: „*Ez a békeszerződés szolgáltatta a magyar uralkodó osztályoknak a leggyakoribb, leghatásosabb érveket a szomszédos népek elleni gyűlölet szításához.*”⁹⁷ Az ellenünk irányuló gyűlöletről, a határon kívüli területekre szorult magyarság helyzetéről „természetesen” nem esett szó.

Ez az osztályalapú és egy ideológiára épülő megközelítés ma már túlhaladottá vált, lassan Trianon értékelése is a „helyére” kerül. Legalábbis ezt tükrözik a tanulmány korábbi részében elemzett tankönyvek.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

II. Középiskolai tankönyvek és munkafüzetek

1. Az első világháború kontextusa

1. Jellemzően közös tankönyvi fejezetben, de vagy külön leckékben tárgyalják a tankönyvek az első világháborút és abban Magyarország részvételét,⁹⁸ vagy beépítve az egyetemes részbe a magyar történeti vonatkozásokat is.⁹⁹ Előfordul azonban a teljesen külön fejezetben tárgyalás is.¹⁰⁰ Trianont jellemzően külön egész¹⁰¹ vagy fél leckében,¹⁰² és már a két világháború közötti történelmünket tárgyaló fejezetben dolgozzák fel. Ez a fejezet tartalmazza az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eseményeit, sőt az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása is megelőzi a trianoni béke tárgyalását. Az egyetemes történelemben az oroszországi események (forradalom és bolsevik hatalomátvétel) tárgyalása néhol megszakítja,¹⁰³ de jellemzően követi¹⁰⁴ a háború menetét. Van olyan tankönyv, amelyik másik – a két világháború közötti történelmet tárgyaló – fejezetben dolgozza fel az orosz forradalmat és a bolsevikok győzelmét, a polgárháborúval és az intervencióval együtt.¹⁰⁵
2. Az első világháborút – talán meglepő módon – a szakiskolai tankönyvekben tárgyalják nagyobb arányban. Ennek oka – minden bizonnyal – a szakiskolai tankönyvek tananyagának jelenközpontú válogatása, amely különösen a XX. századi történéseket helyezi előtérbe, az események élén az első világháborúval.

3. táblázat: Az első világháború aránya a szakiskolai tankönyvekben

(Az első sorban a 10. osztályos, a második sorban pedig az egész közismereti képzési időszakra kivetített arányszám található.)

NTK, Száray és Kaposi 10. évf.	Mozaik, Szever 10. oszt.	Pedellus, Kosztyu 10. oszt.	School Kiadó 9–10. oszt.
10,3%	15,8%	12,9%	1,2%
kb. 5,2%	kb. 7,9%	kb. 6,5%	0,9%

4. táblázat: Az első világháború aránya a gimnáziumi és szakközépiskolai tankönyvekben

(Az első sorban a 12. osztályos, a második sorban pedig az egész képzési időszakra kivetített arányszám található.)

NTK, Salamon	NTK, Száray és Kaposi	Műszaki, Bihari és Doba	Műszaki, Dupcsik és Repárszky	Pedellus, Kovács és Kovácsné Bede
9,0%	8,1%	8,2%	7,3%	6,8%
kb. 2,3%	kb. 2,0%	kb. 2,1%	kb. 1,8%	kb. 1,7%

3. A vizsgált tankönyvek jellemzően tényszerűen, semleges hangnemben írnak az Osztrák–Magyar Monarchiáról. Néhol – főleg az NTK-s Száray és Kaposi-könyveknél – némi szimpátia, vagy inkább megértés figyelhető meg: „Amikor nyilvánvalóvá vált a vereség, s ezzel párhuzamosan a Monarchia szétdarabolásának a terve, a vezetés megpróbálkozott a Monarchia megmentésével.”¹⁰⁶ A másik Száray és Kaposi-féle tankönyv *Háborús részvételünk* című részfejezetben tárgyalja a Monarchián belüli háborús szerepünket.¹⁰⁷

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

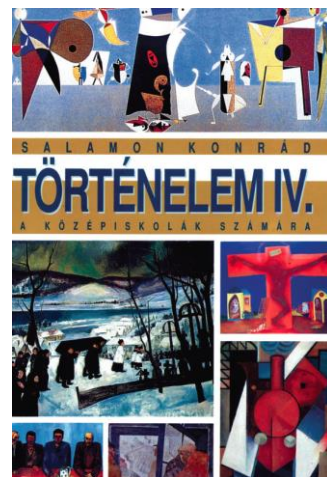
Elfogultságnak azonban nyomait sem fedezhetjük fel, inkább a maximális „távolságtartás” a jellemző. Helyenként néhol kritikus hangnem is megfigyelhető. A *Pedellus Kiadó tankönyve* például IV. Károlyt jó szándékú, de tehetségtelen uralkodóként mutatja be, különösen Ferenc Józseffel összehasonlítva.¹⁰⁸

4. A tankönyvek a háború kezdetéről szintén általában semleges hangnemben írnak, de némiképp eltérő hangsúlyokkal. Az NTK-s *Salamon-féle tankönyv* a Monarchia egyértelmű felelőssége helyett a német harciasságot hangsúlyozza, és Tisza István kezdeti ellenkezését is megemlíti.¹⁰⁹ A *Műszakis Dupcsik és Repárszky-féle tankönyv* már egyértelműsíti: „A határozott német támogatás láttán az Osztrák–Magyar Monarchia kormánya szándékosan elfogadhatatlan követeléseket tartalmazó ultimátumot nyújtott át Szerbiának”.¹¹⁰ A másik *Műszakis tankönyv* azt is megemlíti, hogy „A brit kormány közvetíteni próbál az Osztrák–Magyar Monarchia és Szerbia között, de már túl későn”.¹¹¹ A *Mozaikos tankönyv* állásfoglalása nem mérlegel, ezért némileg leegyszerűsít: „Az osztrák és magyar uralkodók arra a következtetésre jutottak, hogy 1914 a legkedvezőbb év a háború kirobbantására. A "védelmi háború" megkezdésére a szarajevói merénylet kitűnő ürügyet szolgáltatott.”¹¹²; az utóbbi mondat szinte szó szerint megjelenik az NTK Száray és Kaposi-féle tankönyvében is). A *Pedellus Kiadó Kovács és Kovácsné-féle tankönyv* azt is bemutatja, hogy a szerbek miért tekintették provokációnak a trónörökös látogatását.¹¹³ Vannak olyan tankönyvek is, amelyek szinte kerülnek az állásfoglalást.¹¹⁴
5. A háború befejezésének értékelésben sincsenek jelentős eltérések. Az NTK-s *Salamon-féle tankönyv* logikusnak tartja a központi hatalmak vereségét, az antant növekvő erőfölénye révén. A német fegyverszünetet a berlini forradalomhoz köti, a Monarchia összeomlását pedig az jelzi, hogy „A november 3-ai padovai fegyverszünetet már a nem létező Monarchiával kötötték”.¹¹⁵ Ugyanezeket a *Műszakis Dupcsik és Repárszky-féle tankönyv* úgy írja le, hogy „A német nép és hadsereg már nem akarta folytatni a kilátástalan küzdelmet” – szemben a katonai vezetéssel.¹¹⁶ Ez a tankönyv – igaz, apró betűs részben, de – megemlíti a fegyverletétel kapcsán a tördőfés-elméletet, vagy inkább legendát. A Monarchia összeomlását az NTK *Salamon-féle* könyvéhez hasonlóan írja le, de összekötve Bulgária és Törökország megadásával. A *Műszakis Bihari és Doba-könyv* roppant plasztikus „a Monarchia rongyos, éhező hadseregének utolsó támadásá”-ról írva.¹¹⁷ A végső fegyverletétel leírása ugyanakkor tényszerűen provokatív: „1918. november 11-én délelőtt 11 órakor megszűntek a harcok – a nagy háború kilencmillió áldozatot követelt.”¹¹⁸ A *Kovács házaspár tankönyve* is dominószerű folyamatnak írja le a központi hatalmak összeomlását, de nem teljesen szenvtelenül: „A gyenge és kimerült bolgárok gyakorlatilag ellenállás nélkül megadták magukat. [...] Bulgária kiválása végzetes volt Törökország számára is. [...] A Monarchia kiszolgáltatott helyzetbe került. [...] Utolsónak Németország kapitulált.”¹¹⁹ Megjelenik a bíráló hangnem is, de az összeomlást megelőző, Monarchián belüli politikai helyzetre vonatkozóan: „Jellemző a kor magyar vezető rétegének a szűkkeblűségére, hogy Wekerle Sándor magyar miniszterelnök tiltakozására a föderalizáció csak a Lajtán túl (tehát Ausztriában) lett volna érvényes”.¹²⁰ Érdekes, de tényszerű megjegyzés a másik NTK-s Száray és Kaposi-féle könyvben: „1918 őszére a központ hatalmak hadseregei – bár szinte mindenütt az antant területén álltak – összeomlottak.”¹²¹

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

6. A „mi” és „ők” szembenállás tankönyveinkben nem jelenik meg. Ahol elvétve előfordul a többes szám első személy, az csupán azonosulás történelmünkkel. Ilyen az *NTK-s Száray és Kaposi-féle 10. osztályos tankönyvben* a *Háborús részvételünk* című alfejezet, amely indító mondatában így ír: „Az 54 milliós Monarchia által mozgósított 8 millió katona közel felét Magyarország adta.”¹²² Tehát a leírás tényyszerű és távolságtartó.
7. Mivel az a nézet, hogy a világháború alapvetően a Monarchián belüli nemzetiségek függetlenségi harca lett volna, sehol sem jelenik meg, ezért itt a nemzetiségek tananyagban való megjelenését vizsgáltuk. Az *NTK Salamon-féle tankönyve* a *Magyarok és nem magyarok* című alfejezetben már a háború utáni helyzetben vizsgálja a témát, leírva azt, hogy a szomszédok „*mohósága semmibe vette az etnikai (nemzetiségi) elvet.*”¹²³ A másik *NTK-s tankönyv* a *Nemzetiségi törekvések a Monarchiában* alfejezetben foglalkozik a témával: „A soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiában a birodalom határain túl nemzetállammal rendelkező nemzetiségek – mint a románok és a szerbek – már a háború előtt anyaországaik felé tekintettek. A birodalom határai között élő csehek és horvátok” számára „a Monarchia háborús veresége [...] felcsillantotta [...] a függetlenség reményét”.¹²⁴ A többi nemzetiséget itt meg sem említik, akárcsak a másik *NTK-s Száray és Kaposi-féle tankönyvben* sem.¹²⁵ A *Mozaikos tankönyv IV.* Károly 1916-os trónra lépése kapcsán említi meg, minden differenciálás nélkül hogy „*Hazánk nemzetiségei [...] az országtól való elszakadásukat fontolgatták.*”¹²⁶ A *Pedellus Kiadó 12. osztályos tankönyve* pedig csak annyit ír, hogy „*Éles határvonal húzódott szegény és gazdag, magyar és nem magyar között.*”¹²⁷
8. A háborús hátország megjelenése az egyes tankönyvekben, bár eléggé „visszafogott”, de azt örömmel szögezhetjük le, hogy szinte sehol sem hiányzik. Jellemzően egy-egy alfejezetben foglalkoznak a témával a tankönyvírók, de legalább egy bekezdésben, legfeljebb kiegészítő anyagban „elrejtve”. Külön alfejezetben két *Műszakis* és két *Pedellus Kiadó* által forgalmazott tankönyv ír róla: *A hátország*¹²⁸ vagy *A háborús hátország*,¹²⁹ illetve *A hátország*¹³⁰ és *A hátország gondjai*.¹³¹ A témán belül megemlítik a jegyrendszert, az ellátás romlását;¹³² a haditermelést, az állam gazdasági szerepét, a feketepiacot;¹³³ a nők emancipációját és munkavállalását, a bérek csökkenését és a fokozódó elégedetlenséget;¹³⁴ az inflációt, a hadirokkantak hazatérését, a fokozódó békevágyat.¹³⁵ A két *Száray és Kaposi-féle* könyvben egy-egy bekezdésnyi anyag szól a hadigazdálkodásról¹³⁶ és az életkörülmények romlásáról,¹³⁷ míg a *Mozaikos szakiskolás tankönyvben* egy kis kiegészítő anyag szól az otthoni helyzet romlásáról.¹³⁸

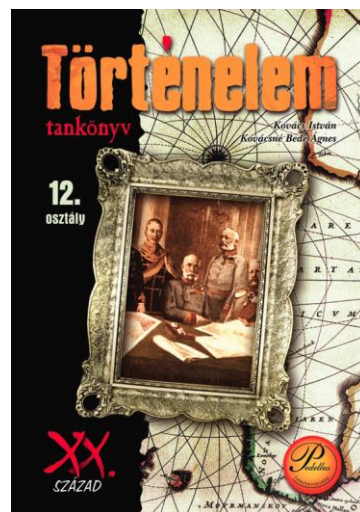

2. A tankönyvek leíró szövege

1. A szorosan vett hadtörténet aránya eléggé nehezen ítélni meg, csupán becslésekre szorítkozhatunk. Tendencijelleggel az állapítható meg, hogy – bár visszaszorulóban van – még mindig eléggé uralja a főszövegeket. Ez némiképp érthető, viszont az eseménytörténet visszaszorulása további csökkenést igényelne. Főleg a középiskolai könyvekben jelentős – csaknem fele a szorosan vett világháborús anyagnak –, de a szakiskolai tankönyvekben is mintegy negyede,¹³⁹ vagy ennél is csekélyebb¹⁴⁰.

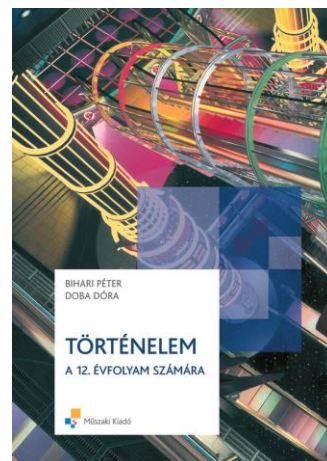
Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

2. Sehol sem említik a tankönyvek expressis verbis, hogy a Magyar Királyság nem magyar népei a Monarchia hadseregében szolgáltak, sokszor saját néptestvéreikkel szemben. Azt megemlítik egy helyütt, hogy „A magyar katonák a császári és királyi hadseregben (K. u K. hadsereg) teljesítettek szolgálatot”.¹⁴¹ Helyenként a Nemzeti Tanácsok megalakulása kapcsán kerülnek szóba a nemzetiségek,¹⁴² az osztrák–magyar hadsereg kapcsán csak az derül ki, hogy osztrákokból és magyarokból állt.
3. Természetesen a magyarok említésére gyakran sor kerül a hazai tankönyvekben a legkülönbözőbb szókapcsolatokban, de sohasem elfogultan szembeszegezve más népekkel értékeinket. Az osztrák–magyar haderő gyakori említésén túl külön Magyarország említésére kerül sor például a *Műszakis Bihari* és *Doba*-tankönyvben egy érdekes információ kapcsán: „Magyarországon 1918-ban 108 filmet forgattak...”¹⁴³ Ugyanitt szerepel, hogy Olaszország és Jugoszlávia [valójában a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság] „Fiumét (Rijekát), a Magyar Királyság egykori kikötőjét akarták megszerezni”.¹⁴⁴ Sajnálkozó és együttérző tónus megfigyelhető egyes tankönyvi szövegeken a háború és a békeszerződés kapcsán is. Például: „A világháború frontjai, csatái [...] nemzedékekre beivódtak a magyar társadalom emlékezetébe.”¹⁴⁵ vagy „Különösen fájdalmas és nehezen magyarázható volt, hogy a kisebbségbe került magyarság jelentős része színmagyar területeken, közvetlenül a trianoni országhatár túloldalán élt.”¹⁴⁶ A szakiskolás NTK-s tankönyvben ilyen érzelem dúsan írnak a szerzők háborús részvételükről: „A magyar katonákat mind a keleti, mind az olasz fronton nagy számban vetették be. A veszteségek óriásiak voltak. Magyarország területén – az Erdős-Kárpátok hágóit nem számítva – nem folytak harcok, de nemzedékek életébe ivódtak be a véráztatta harcmezők nevei: Doberdó, Gorlice”.¹⁴⁷
4. A magyarok negatív kontextusban sehol sem szerepelnek a vizsgált tankönyvekben. Ezek a kiadványok már Tisza István szerepét is kellően differenciáltan tárgyalják, nem sütik rá a „háborús bűnös” bélyegét. Ugyanakkor az esetleges pozitívumok kiemelése is elmarad, a két világháború közötti hőskultusz ápolása nem folytatódik – egy képaláírás kivételével (*Egy a hősi halottak közül*)¹⁴⁸. Jellemző a visszafogottságra, hogy a Doberdó fennsíkján, az Isonzó völgyében és a Dél-Tirolban folyó hároméves harcok embertelen, valóban hősiességet követelő harcairól úgy írnak, hogy meg sem említik a magyarok jelenlétét.¹⁴⁹ Megjelenik viszont az egyik szakiskolás tankönyvben egy világháborús székely történet, amely a háború humoros oldalát próbálja felvillantani.¹⁵⁰
5. Ez a vizsgálati szempont nem értelmezhető csak a szomszédos országok tankönyvei viszonylatában.
6. Hazai tankönyveink békerendszerhez, jelesen a trianoni békéhez való viszonya ad leginkább lehetőséget az elfogultságra, esetleg zsigeri indulatokat kelthet a tankönyvírókban is. Ebbe a csapdába egyik tankönyvszerző vagy tankönyvi szerzőpáros sem esik bele. Ugyanakkor megfigyelhetők megközelítésbeli különbségek, artikulációs finomságok az egyes kiadványokban. Legfeltűnőbb különbség a békeszerződés(ek) helyenként diktátumként való értelmezése. Eleve, lecke cím formájában így kezeli Trianont

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

a szakiskolás NTK-s Száray és Kaposi 10. oszt. tankönyv (*A trianoni békediktátum*)¹⁵¹, kimondatlanul sugallja a *másik szakiskolás tankönyv, Igazság vagy gázság* alfejezetcím alatt.¹⁵² Sommás megállapítások is olvashatók egyes tankönyvekben: „A békeszerződések szigorú diktátumok voltak [...]”,¹⁵³ „A trianoni béke a magyar történelem egyik legnagyobb tragédiája.”;¹⁵⁴ „A magyar történelem legsúlyosabb békéje [...]”,¹⁵⁵ vagy az egész békerendszerhez: „A legnagyobb területi veszteségeket Törökország után az Osztrák–Magyar Monarchia szenvedte el”.¹⁵⁶ „Apró” sérelmeket is bőségesen sorolnak a szerzők a trianoni béke tárgyalása során: „[...] az új határok mélyen belevágtak a magyar nemzettestbe”,¹⁵⁷ „[...] az ország területi megcsonkítása”.¹⁵⁸ Több helyen elhangzik, hogy a győztesek, jelesen a szomszédok mohósága milyen végtelenül eltúlzott volt. Például: „[...] az etnikai, nemzetiségi elvnek megfelelően lehetett volna igazságosabb határokat húzni, a győztesek mohósága azonban csillapíthatatlan volt”,¹⁵⁹ „A vesztes Magyarországot a döntéshozatal során nem kérdezték meg, csak közölték a feltételeket, hiszen a győzteseket az utódállamok megerősítésének szándéka vezette”,¹⁶⁰ „A környező államok vezetői szándékosan eltúlzott igényekkel álltak elő, így még a trianoni határokat is „kompromisszumos” jellegűnek tüntethették fel”.¹⁶¹ Az eltúlzott területi követelések illusztrálására térképek is láthatók a tankönyvekben.¹⁶² Általában az értékelő jelleg határozza meg a trianoni béke bemutatását. Különösen az NTK-s Száray és Kaposi-féle tankönyv szán jelentős terjedelmet az etnikai, gazdasági és katonai vonatkozások, az új határok és előírások bemutatására.¹⁶³ Többek között a Pedellus középiskolai tankönyve azt a körülményt is kiemeli, sőt hangsúlyozza, hogy „A konferencián a legyőzöttek nem vehetnek részt. Arra hagytak csak lehetőséget, hogy észrevételeket fűzzenek a békeszerződés aláírása előtt átadott tervezethez. Tiltakozásuk, érveik süket fülekre találtak”.¹⁶⁴ A Műszakis Bihari és Doba-tankönyv értékelése már előre is tekint: „A békeszerződések szigorú diktátumok voltak: a megalázott vesztesek – bár aláírták – sohasem fogadták el őket, és eleinte titokban, később egyre nyíltabban készültek a revízióra”.¹⁶⁵ Nem véletlen tehát, hogy az aláíráshoz, „[...] e népszerűtlen feladat teljesítéséhez Horthy egy jellegtelen politikust nevezett ki miniszterelnökké”.¹⁶⁶ Az általános iskolaiakhoz hasonlóan több tankönyv idézi Foch marsall szállóigévé vált – később, sajnos, megvalósult – jövendölését: „Ez nem béke, hanem fegyverszünet húsz évre”.

8. A tankönyvekben bemutatott források

1. Magyarországon 2005 óta, a kétszintű érettségi bevezetésétől kezdve a forrásközpontú történelemtanítás koncepciója határozza meg a középiskolák tevékenységét. A sokféle ismeretforrás között máig kitüntetett a szerepe a történelmi megismerésben, főleg a kutatásban is meghatározó szerepet betöltő elsődleges (primer) forrásoknak. Valamennyi középiskolai és szakiskolai tankönyvben bőségesen vannak továbbra is szöveges források, és ezek között meghatározó számban elsődleges források. A Műszakis Dupcsik és Repárszky-könyvben csak ilyenek vannak, de túlnyomórészt az NTK-s Salamon-féle könyvben, javarészt az NTK-s Száray és Kaposi, a Műszakis Bihari és Doba és a Pedellus Kiadó Kovács és Kovácsné szerzőpáros tankönyvében is elsődleges források találhatók,

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

többnyire gondosan megválogatott elemzési szempontokkal. Ugyanez a szakiskolai könyvek esetében azzal a megszorítással jellemző, hogy itt már „szorosabb a verseny” az elsődleges és a feldolgozott források között. Elő-előfordulnak Babits Mihály-, Gyóni Géza-versrészletek is a középiskolás NTK Száray és Kaposi szerzőpáros munkafüzetében,¹⁶⁷ valamint a *Pedellus Kiadó Kosztyu*-tankönyvében¹⁶⁸ is.

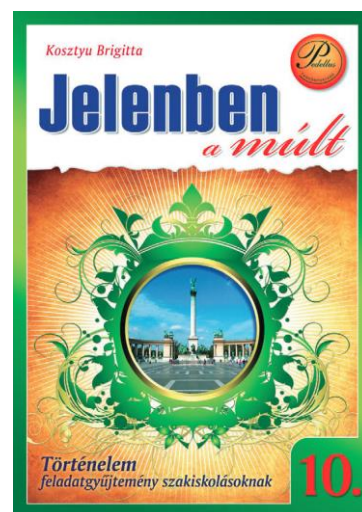
2. A hadtörténeti jellegű elsődleges források száma a középiskolás könyvek esetében eléggé csekély. Legtöbb – a magát Forrásközpontú történelemként hirdető – NTK-s Száray és Kaposi-féle könyvben van, míg a *Műszakis Dupcsik–Repárszky és Pedellus Kiadó Kovács-Kovácsné* szerzőpárosok könyveiben két-két, az NTK-s *Salamon-féle* és a *Műszakis Bihari és Doba*-tankönyvek egyetlen ilyen forrást tartalmaznak. A szakiskolás tankönyvek ebből a szempontból elég nagy szórást mutatnak. A *Mozaikos Szever-féle 10. oszt.* tankönyv forrásainak fele, az NTK-s Száray és Kaposi 10. oszt. tankönyv forrásainak negyede ilyen, míg a *Pedellus Kiadó Kosztyu-féle 10. oszt.* tankönyvében nem is találni hadtörténeti jellegű forrást.
3. A népek békés egymás melletti megértésre nevelésében, egymás megértésében, tiszteletében fontos kérdés, hogy tartalmaznak-e a tankönyvek egymás ellen gyűlöletet keltő szövegeket, képeket. Kifejezetten ilyenrel – szerencsére – nem találkoztam. Van azonban néhány olyan kép az elemzett tankönyvekben, amelyek kormegelevenítés szempontjából érzelmi hangolásra adnak némi lehetőséget. Érdekes, hogy a központi hatalmak ellen hangoló képek, háborús propagandaanyagok a gyakoribbak, és inkább a szakiskolás tankönyvekben: *Amerikai propagandaplakát a tengerben gázoló, véres karddal és gyűlölködő tekintettel előrenyomuló II. Vilmosról*,¹⁶⁹ *A győztesek „rendre utasítják” a vesztes Magyarországot*,¹⁷⁰ *Délszláv karikatúra*,¹⁷¹ *Gúnytérkép*,¹⁷² *Középkori orosz lovag legyőzi a központi hatalmak háromfejű sárkányát*,¹⁷³ *Segíts Sam bácsinak eltaposni a Császárt!*¹⁷⁴ A *Pedellus Kiadó Kovács és Kovácsné-féle* könyvében is mind a központi hatalmakkal szembeni karikatúrák találhatóak.¹⁷⁵ Az „ellenoldalt” csupán két kép képviseli, melyek nem gyűlöletet sugároznak elsősorban, hanem szimpátiát igyekeznek kelteni a központi hatalmak, főleg a németek mellett: *Háborús propaganda német képeslapon*,¹⁷⁶ valamint egy szimpátiát keltő *német karikatúra*.¹⁷⁷
4. Komoly lehetőség az emberi szenvedés bemutatása a világháború(k) tárgyalása során, mivel ez a háborúellenes nevelés eszköze is lehet. Sajnos bőséges „tematikai” lehetőség kínálkozik az első világháború tárgyalásakor. Legkézenfekvőbb a háborús áldozatok képeinek a bemutatása: *Egy a hősi halottak közül; Akik már képtelenek voltak újabb erőfeszítésre*,¹⁷⁸ a tömeges deportálásoké: *Örmény deportáltak*,¹⁷⁹ a szenvedőké: *Sebesült katonák*,¹⁸⁰ *Gáztámadás*,¹⁸¹ *Gázálcros katona a lövészárokban*,¹⁸² a nyomorúság ábrázolása: *Hadirokkantak*,¹⁸³ *Rokkant katonák Budapesten*,¹⁸⁴ *Vak katonák menete*,¹⁸⁵ *Hadirokkantaknak múltábat ajánló korabeli hirdetés*,¹⁸⁶ Az Országos hadigondozó kiállítás plakátja, Pozsony, 1917.¹⁸⁷ Ugyanakkor – sajátos módon – helyenként a humor is megjelenik, például a *Mozaikos Szever-féle 10. oszt.* tankönyvben,¹⁸⁸ a már korábban említett viccek mellett.¹⁸⁹

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

9. A tankönyvekben szereplő térképek

- 4.1. Érdekes kérdés, hogy mennyire kezelik egységesen a tankönyvi térképek a világháború alatti Osztrák–Magyar Monarchiát. Abban a tekintetben, hogy feltüntetik-e a Monarchián belüli Magyar Királyság határait, erős a megoszlás. A *Műszakis Dupcsik és Repárszky*-, a *Pedellus Kiadós Kovács és Kovácsné-féle* tankönyv (sőt utóbbi *munkafüzete* is) következetesen (pedig hét, illetve 3+4 ilyen térkép is van), valamint *Pedellus Kosztyu 10. oszt. munkafüzete*¹⁹⁰ (egy térkép) egységesen nem jelöli külön a magyar határokat. A kiadványok többsége azonban fontosnak tartja a Monarchián belüli magyar határok feltüntetését is: a *Műszakis Bihari és Doba-féle* tankönyv (két térkép), *NTK-s Száray és Kaposi*-tankönyv (négy, + munkafüzet: egy térkép), *Mozaikos Szever 10. oszt. tankönyv* (három + munkafüzet három térkép), *NTK-s Száray és Kaposi 10. oszt. tankönyv* (két térkép). Ha szabad a bíráló szubjektív szemüvegén keresztül láttatni: mindenképpen az utóbbi megoldást tartjuk helyesnek, az előbbi inkább a felületes külföldi kiadványok jellemzője.
- 4.2. Nagyobb az egység abban a tekintetben, hogy megjelenik a térképeken az 1920 utáni Csonka-Magyarország, de jellemzően a békeszerződések – és nem a világháború tárgyalása – kapcsán. Ilyen a *Műszakis Dupcsik és Repárszky* és a *Bihari és Doba*, az *NTK-s Száray és Kaposi* tankönyv, a *Pedellus Kiadós Kovács és Kovácsné-féle munkafüzet* (érdekes, hogy a tankönyvben az adott helyen nincs ilyen térkép), az *NTK-s Száray és Kaposi 10. oszt.*, a *Pedellus Kiadós Kosztyu-féle 10. oszt. tankönyv*, valamint a *Mozaikos 10. oszt. Szever*-tankönyv és a *Tóth-féle munkafüzet*.¹⁹¹
- 4.3. Az utódállamok tankönyvi térképeken való megjelenése tekintetében megint némi változatosság a jellemző. Zömmel azért megtalálhatók: *NTK, Száray és Kaposi-féle* tankönyv + munkafüzet, *Műszaki, Bihari és Doba, Mozaik, Szever 10. oszt.* és *Pedellus, Kosztyu, 10. oszt.* tankönyv. Egyedül a *Műszakis Dupcsik és Repárszky-féle* tankönyvben vannak olyan térképek is, amelyek nem mutatják az utódállamokat, de vannak olyanok is, amelyek igen.¹⁹² Megjegyezzük, hogy a *Mozaikos Szever 10. oszt. tankönyvben* önálló Csehszlovákia-térkép,¹⁹³ a *Tóth Margit-féle 10. oszt. munkafüzetben* pedig önálló Jugoszlávia térkép¹⁹⁴ is található.

10. Összefoglalás

Az általános iskolai rész összefoglalójában írtak természetesen az 1989 előtti középiskolai történelemtankönyveinkre fokozatosan érvényesek. Bizonyos kiegyensúlyozottságra való törekvést mutat azonban, hogy a háborúba lépésünk kapcsán Tisza István szerepét már differenciáltabban mutatják be, igaz, apró betűs kiegészítő anyagban, de forrásrészlettel alátámasztva: „A Monarchia vezető politikusai közül egyedül Tisza István magyar miniszterelnök emelt szót a háború kirobbantása ellen”.¹⁹⁵ Érdekes szempontot vet fel a tankönyvíró a háborúba lépés körüli hezitálás kapcsán, ismét kiegészítő anyagban: „A magyar politikusokat megfontolásra készítette, hogy a területi nyereség, mely föltehetőleg a sikeres háborút követné, tovább rontaná a magyarok és nemzetiségiek arányát, és végveszélybe kerülne a dualizmus rendszere. Ugyanakkor azonban a délszláv nemzeti törekvések

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

veszélyeztették a nemzetiségek fölötti uralmunkat. Szerbia megleckéztetése tehát nekik sem volt ellenükre”.¹⁹⁶

A munkásmozgalom itt olyannyira túlteng, hogy külön tankönyvi fejezet szól *A munkásmozgalom baloldali erőinek harcairól a háború ellen*.¹⁹⁷ Szó esik ebben a háború alatti háborúellenes szocialista konferenciákról, melyek kapcsán az a legfontosabb, hogy „Lenin itt szervezhette meg azt a baloldalt is, amely cselekvően szembefordult a háborúval”.¹⁹⁸ Kiemelt szerepet kap a bolsevikok hatalomátvétel (ott forradalom) utáni békedekrétuma, amely „Nagy hatással volt az antant országok közvéleményére is”,¹⁹⁹ sőt – a tankönyvíró szerint – a wilsoni pontok kialakítására is hatottak.²⁰⁰

A tankönyv a békerendszert is osztály-alapon értékelte: „Az orosz forradalommal, valamint Németországgal szembeni gát betöltésére az új nemzeti államok sokkal alkalmasabbnak látszottak. [...] A békekonferencián az amerikai tájékozatlanság és az angol tartózkodás miatt akadálytalanul érvényesülhetett a győztesek oldalán álló kelet-európai burzsoá kormányainak – a francia hegemónista törekvésekkel egybeeső – nacionalizmusa.”²⁰¹ A trianoni békét egy kurta bekezdés tárgyalja, a következő, igen „megértő” értékeléssel: „A jogosan az utódállamokhoz került, túlnyomóan nemzetiségi területek mellett vegyes lakosságú, sőt zömmel magyar etnikumú területeket is elcsatoltak”.²⁰² Közli viszont az addig lényegében „betiltott” Magyar Hiszekegyet, meg a Csonka-Magyarországra vonatkozó kis versikét.

Mai tankönyveink hangsúlyai jelentősen megváltoztak, ideológiai korlátaik megszűntek, és a korábban meglehetősen „szordinóval” kezelt Trianon témakör is a helyére került.

IRODALOM

I. Általános iskolai tankönyvek és munkafüzetek

Apáczai Kiadó tankönyvcsaládja (Celldömölk)

- Bánhegyi Ferenc (2009): *Történelem – 7. évfolyam*. (AP-071603)
- Bánhegyi Ferenc (2009): *Történelem munkafüzet – 7. évfolyam*. (AP-071604)
- Bánhegyi Ferenc (2010): *Történelem – 8. évfolyam*. (AP-081603)
- Bánhegyi Ferenc (2010): *Történelem munkafüzet – 8. évfolyam*. (AP-081604)

Mozaik Kiadó tankönyvcsaládja (Szeged)

- Horváth Levente, Kövér Lajos és Pelyach István (2013): *Történelem – 7. osztály. Az újkor története*. (MS-2657)
- Horváth Andrea dr. és Horváth Levente Attila (2009): *Történelem munkafüzet – 7. osztály. Az újkor története*. (MS-2857)
- Bencsik Péter – Horváth Levente Attila (2014): *Történelem – 8. osztály. A XX. század története*. (MS-2658)
- Horváth Levente Attila (2013): *Történelem munkafüzet – 8. osztály. A XX. század története* (MS-2858)

Műszaki Könyvkiadó tankönyvcsaládja (Budapest)

- Balla Árpád (2011): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára* (MK-VD-0037)

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

- Balla Árpád (2011): Történelem munkafüzet az általános iskola 7. osztálya számára (MK-VD-0037/M)
- Balla Árpád (2012): Történelem az általános iskola 8. osztálya számára (MK-VD-0038)
- Balla Árpád (2004): Történelem munkafüzet az általános iskola 8. osztálya számára (MK-VD-0038/M)

Nemzedékek Tudása (korábbi Nemzeti) Tankönyvkiadó tankönyvcsaládja I. (Budapest)

- Helméczy Mátyás (2009): Történelem az általános iskola 7. osztálya számára. (NT-00775/1)
- Helméczy Mátyás (2004): Feladatok, rejtvények történelemből. Munkafüzet Helméczy Mátyás hetedikes történelemtankönyvéhez (NT-00775/M)
- Helméczy Mátyás (2010): Történelem az általános iskola 8. osztálya számára. (NT-00875/1)
- Helméczy Mátyás (2004): Feladatok, rejtvények történelemből. Munkafüzet Helméczy Mátyás nyolcadikos történelemtankönyvéhez (NT-00875/M)

Nemzedékek Tudása (korábbi Nemzeti) Tankönyvkiadó tankönyvcsaládja II. (Budapest)

- Horváth Péter (2010): Történelem 7. Az általános iskolások számára (NT-00781)
- Csepela Jánosné (2010): Történelem munkafüzet 7. (NT-00781/M)
- Horváth Péter (2011): Történelem 8. Az általános iskolások számára (NT-00881)
- Csepela Jánosné (2011): Történelem munkafüzet 8. (NT-00881/M)

1990 előtti tankönyvek

- Helméczy Mátyás (1982): Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 7. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bíró Ferencné (1984): Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára. Tankönyvkiadó, Budapest.

II. Középiskolai tankönyvek és munkafüzetek

a) Szakiskolai tankönyvek és munkafüzetek

Mozaik Kiadó (Szeged)

- Szever László (2011): Történelem 10. a szakiskolák számára (MS-3043)
- Tóth Margit (2012): Történelem 10. munkafüzet a szakiskolák számára (MS-3044)

Nemzedékek Tudása (korábbi Nemzeti) Tankönyvkiadó (Budapest)

- Száray Miklós és Kaposi József (2004): *Történelem és társadalomismeret a szakiskolák 10. osztálya számára.* (NT-12654)

Pedellus Tankönyvkiadó (Debrecen)

- Kosztyu Brigitta (2011): *Jelenben a múlt. Történelem szakiskolásoknak. 10. osztály* (PD-307)
- Kosztyu Brigitta (2011): *Jelenben a múlt. Történelem feladatgyűjtemény szakiskolásoknak 10. osztály* (PD-308)

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

Scool Bt. (Nyíregyháza)

- Fazekas Rózsa, Juhász Ernő, Reszler Gábor és Sallai József (2009): *Történelem és társadalomismeret 9. Szakiskolák részére.* (SC-0020)
- Fazekas Rózsa, Juhász Ernő, Reszler Gábor és Sallai József (2009): *Történelem és társadalomismeret 9. Szakiskolák részére.* (SC-0021)
- Fazekas Rózsa, Juhász Ernő, Reszler Gábor és Sallai József: *Történelem és társadalomismeret 10. Szakiskolák részére.* (SC-0026)
- Fazekas Rózsa, Juhász Ernő, Reszler Gábor és Sallai József: *Ember és társadalom. Történelem és társadalomismeret munkafüzet 10. Szakiskolák részére.* (SC-0027)

b) Gimnáziumi és szakközépiskolai tankönyvek és munkafüzetek

Műszaki Könyvkiadó (Budapest)

- Dupcsik Csaba és Repárszky Ildikó (2005): *Történelem IV.* (MK-14325/M)
- Bihari Péter és Doba Dóra (2006): *Történelem a 12. évfolyam számára* (MK-2917–7)

Nemzedékek Tudása (korábbi Nemzeti) Tankönyvkiadó (Budapest)

- Salamon Konrád (2009): *Történelem IV. a középiskolák számára* (NT-13383/3)
- Száray Miklós és Kaposi József (2005): *Történelem IV. Középiskolák, 12. évfolyam* (NT-14425/1)
- Kaposi József és Száray Miklós (2009): *Történelem IV. Képességfejlesztő munkafüzet* (NT-14425/M)

Pedellus Tankönyvkiadó (Debrecen)

- Kovács István és Kovácsné Bede Ágnes (2002): *Történelem - tankönyv 12. osztály (XX. század)* (PD-056)

1990 előtti tankönyv

- Jóvérné Szirtes Ágota (1982): *Történelem IV. – a gimnázium IV. osztálya számára – A legújabb kor története.* Tankönyvkiadó, Budapest.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány megjelent: *Az első világháború a szomszédos országok és hazánk történelem-tankönyveiben.* Szerk.: PEREGI Tamás. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet, Budapest, 2015. 22–46.

² Az egyes vizsgálati szempontokat a részlemzések élén, a kettős sorszámokat követően tüntettük fel.

³ BÁNHEGYI Ferenc (2009): *Történelem – 7. évfolyam.* Apáczai Kiadó, Celldömölk

⁴ HORVÁTH Péter (2010): *Történelem 7. Az általános iskolások számára.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

⁵ HORVÁTH Levente – KÖVÉR Lajos – PELYACH István (2013): *Történelem – 7. osztály. Az újkor története.* Mozaik Kiadó, Szeged

⁶ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 169.

⁷ HELMÉCZY (2009) 181–182.

⁸ HORVÁTH (2010) 180.

⁹ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 177., 183.

¹⁰ BALLA Árpád (2011): *Történelem az általános iskola 7. osztálya számára.* Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 214.

¹¹ BÁNHEGYI (2009) 197.

¹² HELMÉCZY (2009) 192.

¹³ HORVÁTH (2010) 193.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

-
- ¹⁴ HELMÉCZY Máttyás (2010): *Történelem az általános iskola 8. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 5.
- ¹⁵ HORVÁTH (2010) 179.
- ¹⁶ HELMÉCZY (2009) 181.
- ¹⁷ BALLA (2011) 201.
- ¹⁸ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 181.
- ¹⁹ BALLA (2011) 215., 217.
- ²⁰ BÁNHEGYI (2009) 188. (Kiemelés tőlem: K. A.)
- ²¹ Uo. (Kiemelés tőlem: K. A.)
- ²² HELMÉCZY (2009) 193. (Kiemelés tőlem: K. A.)
- ²³ Uo. 194. (Kiemelés tőlem: K. A.)
- ²⁴ Uo. 195. (Kiemelés tőlem: K. A.)
- ²⁵ HORVÁTH (2010) 192.
- ²⁶ HELMÉCZY (2009) 195.
- ²⁷ HORVÁTH (2010) 189.
- ²⁸ BENCSIK Péter – HORVÁTH Levente Attila (2014): *Történelem – 8. osztály. A XX. század története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 54.
- ²⁹ BALLA (2011) 217.
- ³⁰ BÁNHEGYI (2009) 197.
- ³¹ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 183.
- ³² BALLA (2011) 213.
- ³³ HORVÁTH (2010) 192.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 182.
- ³⁶ BALLA (2011) 208., 217.
- ³⁷ HELMÉCZY (2009) 184.
- ³⁸ HORVÁTH (2010) 186.
- ³⁹ BÁNHEGYI (2009) 188.
- ⁴⁰ HELMÉCZY (2009) 193.
- ⁴¹ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 182.
- ⁴² HELMÉCZY (2009) 194.
- ⁴³ Uo. 195.
- ⁴⁴ HORVÁTH (2010) 192.
- ⁴⁵ Pl. HELMÉCZY (2009) 193., 195.
- ⁴⁶ Pl. BÁNHEGYI (2009) 188.
- ⁴⁷ BÁNHEGYI Ferenc (2010): *Történelem – 8. évfolyam*. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 58.
- ⁴⁸ Uo. 59.
- ⁴⁹ HELMÉCZY (2010) 55.
- ⁵⁰ BENCSIK – HORVÁTH (2010) 53.
- ⁵¹ BALLA Árpád (2012): *Történelem az általános iskola 8. osztálya számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 45.
- ⁵² HELMÉCZY (2010) 55.
- ⁵³ HORVÁTH Péter (2011): *Történelem 8. Az általános iskolások számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 40.
- ⁵⁴ Uo. 41.
- ⁵⁵ BÁNHEGYI (2010) 61.
- ⁵⁶ BALLA Árpád (2011): *Történelem munkafüzet az általános iskola 7. osztálya számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 166., 167., 170., 172., 173.
- ⁵⁷ HELMÉCZY (2009) 181., 193.
- ⁵⁸ HELMÉCZY (2010) 56.
- ⁵⁹ HORVÁTH (2010) 186., 190., 191.
- ⁶⁰ BALLA (2011) 204.
- ⁶¹ BÁNHEGYI (2009) 197.
- ⁶² Uo.
- ⁶³ HELMÉCZY (2009) 186-194.
- ⁶⁴ HELMÉCZY (2010) 189.
- ⁶⁵ BÁNHEGYI (2009) 194., 198.
- ⁶⁶ BÁNHEGYI Ferenc (2009): *Történelem munkafüzet – 7. évfolyam*. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 102.
- ⁶⁷ BÁNHEGYI (2010) 10.
- ⁶⁸ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 182.
- ⁶⁹ BALLA (2011) 217.
- ⁷⁰ HORVÁTH (2010) 184., 186.
- ⁷¹ HELMÉCZY Máttyás (2004): *Feladatok, rejtvények történelemből. Munkafüzet Helméczy Máttyás történelemtankönyvéhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 105.
- ⁷² HORVÁTH Andrea – HORVÁTH Levente Attila (2009): *Történelem munkafüzet – 7. osztály. Az újkor története*. Mozaik Kiadó, Szeged, 72.
- ⁷³ BÁNHEGYI (2010) 59.; BÁNHEGYI Ferenc (2010): *Történelem munkafüzet – 8. évfolyam*. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 21.; BENCSIK – HORVÁTH (2010) 52.; HORVÁTH (2011) 40.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

-
- ⁷⁴ BENCsik – HORVÁTH (2010) 51.
- ⁷⁵ BALLA (2012) 44.
- ⁷⁶ BALLA Árpád (2004): *Történelem munkafüzet az általános iskola 8. osztálya számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 17.
- ⁷⁷ BĀNHEGYI (2010) 14.
- ⁷⁸ HELMÉCZY (2010) 40., 56., 57.
- ⁷⁹ BĀNHEGYI (2010) 196.
- ⁸⁰ HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 179.
- ⁸¹ BALLA (2011) 214.
- ⁸² HELMÉCZY (2009) 189., 191.
- ⁸³ BĀNHEGYI (2010) 13.; BENCsik – HORVÁTH (2010) 10., 15.
- ⁸⁴ BĀNHEGYI (2010) 60.
- ⁸⁵ BĀNHEGYI (2010) mf. 3.
- ⁸⁶ HELMÉCZY (2010) 7. és HELMÉCZY Mátyás (2004): *Feladatok, rejtvények történelemből. Munkafüzet Helméczy Mátyás nyolcadikos történelemtankönyvéhez*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 9.
- ⁸⁷ HELMÉCZY (2004) 8. oszt. mf. 40.
- ⁸⁸ Uo. 56.
- ⁸⁹ Uo. 57.
- ⁹⁰ HORVÁTH (2011) 9-10.
- ⁹¹ HELMÉCZY (2004) 8. oszt. mf. 39.
- ⁹² BĀNHEGYI (2009) 196.; HORVÁTH – KÖVÉR – PELYACH (2013) 176.; BALLA (2011) 214.
- ⁹³ HELMÉCZY (2009) 191.
- ⁹⁴ HELMÉCZY Mátyás (1982): *Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 7. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 172–173.
- ⁹⁵ Uo. 186.
- ⁹⁶ BIRÓ Ferencné (1984): *Történelem és állampolgári ismeretek az általános iskola 8. osztálya számára*. Tankönyvkiadó, Budapest, 64.
- ⁹⁷ Uo. 65.
- ⁹⁸ SALAMON Konrād (2009): *Történelem IV. a középiskolák számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; SZÁRAY Miklós – KAPOSI József (2005): *Történelem IV. Középiskolák, 12. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest; SZÁRAY Miklós – KAPOSI József (2004): *Történelem és társadalomismeret a szakiskolák 10. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- ⁹⁹ BIHARI Péter – DOBA Dóra (2006): *Történelem a 12. évfolyam számára*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest; DUPCSIK Csaba – REPÁRSZKY Ildikó (2005): *Történelem IV*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- ¹⁰⁰ KOVÁCS István – KOVÁCSNÉ BEDE Ágnes (2002): *Történelem – tankönyv, 12. osztály (XX. század)*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen; KOSZTYU Brigitta (2011): *Jelenben a múlt. Történelem szakiskolásoknak, 10. osztály*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen; SZEVER László (2011): *Történelem 10., a szakiskolák számára*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- ¹⁰¹ SZÁRAY – KAPOSI (2005); BIHARI – DOBA (2006); SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt.
- ¹⁰² SALAMON (2009); DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005); KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002); SZEVER (2011) 10. oszt.; KOSZTYU (2011) 10. oszt.
- ¹⁰³ SALAMON (2009)
- ¹⁰⁴ SZÁRAY – KAPOSI (2005); BIHARI – DOBA (2006); DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005); KOSZTYU (2011) 10. oszt.; SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt.; SZEVER (2011) 10. oszt.
- ¹⁰⁵ KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002)
- ¹⁰⁶ SZÁRAY – KAPOSI (2005) 23.
- ¹⁰⁷ SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt. 27.
- ¹⁰⁸ KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 78.
- ¹⁰⁹ SALAMON (2009) 13.
- ¹¹⁰ DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 9.
- ¹¹¹ BIHARI – DOBA (2006) 14.
- ¹¹² SZEVER (2011) 10. oszt. 12.
- ¹¹³ KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 8.
- ¹¹⁴ KOSZTYU (2011) 10. oszt. 8., SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt. 8.
- ¹¹⁵ SALAMON (2009) 35.
- ¹¹⁶ DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 15.
- ¹¹⁷ BIHARI – DOBA (2006) 18.
- ¹¹⁸ Uo.
- ¹¹⁹ KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 17.
- ¹²⁰ SZÁRAY – KAPOSI (2005) 23.
- ¹²¹ SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt. 10.
- ¹²² Uo. 27.
- ¹²³ SALAMON (2009) 37.
- ¹²⁴ SZÁRAY – KAPOSI (2005) 17.
- ¹²⁵ SZÁRAY – KAPOSI (2004) 10. oszt. 12.
- ¹²⁶ SZEVER (2011) 10. oszt. 34.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

- 127 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 76.
128 DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 12.
129 BIHARI – DOBA (2006) 16.
130 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 76–77.
131 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 13.
132 DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 12.
133 BIHARI – DOBA (2006) 16.
134 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 76–77.
135 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 13.
136 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 7.
137 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt. 27.
138 SZEVER (2011) 10. oszt. 22.
139 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt.; KOSZTYU (2011) 10. oszt.
140 SZEVER (2011) 10. oszt.
141 Uo. 34.
142 SALAMON (2009) 37.; DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 15.
143 BIHARI – DOBA (2006) 16.
144 Uo. 18.
145 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 23.
146 Uo. 40.
147 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt. 27.
148 SALAMON (2009) 15.
149 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 13.
150 SZEVER (2011) 10. oszt. 37.
151 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt. 32.
152 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 18.
153 BIHARI – DOBA (2006) 20.
154 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 90.
155 SZEVER (2011) 10. oszt. 48.
156 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 19.
157 SALAMON (2009) 51.
158 Uo. 52.
159 Uo. 51.
160 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 40.
161 DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 96.
162 BIHARI – DOBA (2006) 39.; SZEVER (2011) 10. oszt. 48.; KOSZTYU (2011) 10. oszt. 43.
163 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 40.
164 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 18.
165 BIHARI – DOBA (2006) 20.
166 SALAMON (2009) 51.
167 KAPOSÍ József – SZÁRAY Miklós (2009): *Történelem IV. Képességfejlesztő munkafüzet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 19.
168 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 13.
169 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 11.
170 SZEVER (2011) 10. oszt. 33.
171 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt. 12.
172 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 9.
173 Uo. 10.
174 Uo. 17.
175 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 11., 14.
176 DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 12.
177 BIHARI – DOBA (2006) 29.
178 SALAMON (2009) 15., 27.
179 DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 12.
180 SZEVER (2011) 10. oszt. 39.
181 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 10.
182 KOVÁCS – KOVÁCSNÉ BEDE (2002) 12.
183 SZEVER (2011) 10. oszt. 38.
184 SZÁRAY – KAPOSÍ (2004) 10. oszt. 27.
185 KOSZTYU (2011) 10. oszt. 6–7.
186 SZÁRAY – KAPOSÍ (2005) 25.
187 BIHARI – DOBA (2006) 17.
188 SZEVER (2011) 10. oszt. 34–35.
189 Uo. 21., 37.
190 KOSZTYU Brigitta (2011): *Jelenben a múlt. Történelem feladatgyűjtemény szakiskolásoknak 10. osztály*. Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen.

Katona András: Az első világháború bemutatása a magyarországi történelemtankönyvekben I–II.

¹⁹¹ TÓTH Margit (2012): *Történelem 10. Munkafüzet a szakiskolák számára*. Mozaik Kiadó, Szeged.

¹⁹² DUPCSIK – REPÁRSZKY (2005) 28.

¹⁹³ SZEVER (2011) 10. oszt. 21., 34.

¹⁹⁴ TÓTH (2012) 12.

¹⁹⁵ JÓVÉRNÉ SZIRTES Ágota (1982): *Történelem IV. – a gimnázium IV. osztálya számára – A legújabb kor története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 9.

¹⁹⁶ Uo. 10.

¹⁹⁷ Uo. 12–15.

¹⁹⁸ Uo. 14.

¹⁹⁹ Uo. 17.

²⁰⁰ Uo. 18.

²⁰¹ Uo.

²⁰² Uo. 85.